

Лідія Товкун (м. Переяслав-Хмельницький)

Внесок учених-гігієністів одеського медичного інституту в розвиток гігієни в Україні (1921-1941 рр.)

Статтю присвячено висвітленню багатогранної діяльності вчених-гігієністів Одеського медичного інституту в 1921-1941-х рр. Встановлено, що дослідження холери Л. В. Громашевського відіграли значну роль у розробці загальноприйнятої в нашій країні системи боротьби з цим небезпечним захворюванням; С. С. Аглицький сформулював теоретичні основи всіх методів очищення стічних вод; М. М. Костямін визначив перспективні напрями у харчовій, комунальній і шкільній гігієні.

Ключові слова: Одеський медичний інститут, професор, кафедра, гігієна, наукові дослідження, М. М. Костямін, С. С. Аглицький, Л. В. Громашевський.

У ХХ ст. розвитку гігієнічної науки в Україні сприяли вчені найстаріших вузів – Харківського, Київського та Одеського, в яких був зосереджений великий науковий потенціал. Одеса була і є одним із центрів освіти і науки в Україні, вона відома своїми науковими традиціями, педагогічними кадрами та школами, серед яких була й санітарно-гігієнічна.

Здійснивши аналіз попередніх досліджень із даної теми, встановлено, що у монографіях Т. А. Бажана, Н. М. Паранька, Н. Г. Карнауха «О гигиене и гигиенистах» (2005) [1] та Н. І. Коцур «Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ століття)» (2011) [2] містяться відомості про вчених медичного факультету Новоросійського (Одеського) університету та їх вклад у становлення та розвиток гігієни в Україні. В статтях З. П. Петрової [3], Т. О. Бажана і В. М. Лехан [4] подано коротку історію заснування кафедр соціальної гігієни в Харківському, Одеському, Київському та Катеринославському медичних інститутах.

У зв'язку з епохою реформ та експериментів радянської влади у вищій школі у листопаді 1921 р. Медичну академію Одеси було перейменовано в Одеський медичний інститут [5]. Викладання соціально-гігієнічних питань в інституті розпочалося ще з 1903 р. на новоствореній кафедрі гігієни під керівництвом видатних учених-гігієністів Г. В. Хлопіна (1903-1904 рр.), а згодом І. І. Кияніцина (1904-1914 рр.) та М. М. Костяміна (1914-1952 рр.).

М. М. Костямін (1868-1958) закінчив природниче відділення фізико-математичного

факультету С.-Петербурзького університету, а в 1896 р. – Військово-медичну академію, з відзнакою. 1909 р. захистив докторську дисертацію «Основы исследования тканей с точки зрения гигиены», 1911 р. отримав звання професора і почав працювати у С.-Петербурзькій Військово-медичній академії. 1913 р. за організацію відділів «Одяг» і «Дезінфекція» на Всеросійській гігієнічній виставці він був нагороджений почесним дипломом. Із 1914 р. М. М. Костямін працював професором і завідувачем кафедри гігієни Новоросійського (Одеського) університету. У цей час основними напрямками його наукових досліджень було вивчення гігієни одягу, військової гігієни, санітарної просвіти. Ці дослідження були актуальними на той час, оскільки у зв'язку з Першою світовою війною значно погіршився санітарно-гігієнічний стан країни. 1915 р. професор розробив проект програми з гігієни для університетів Російської імперії, в якій великого значення надавав промисловій гігієні, військовій гігієні та гігієні в'язниць.

Працюючи завідувачем кафедри гігієни впродовж 1914-1952 рр., професор М. М. Костямін розробив програми загальної гігієни, професійної гігієни та соціальної гігієни. Ці програми були затверджені факультетською комісією інституту [6]. У програмі з соціальної гігієни виділялися такі аспекти: поняття про соціальну гігієну, її історії, предмет, задачі та методи; основи санітарної статистики; соціальні чинники, що впливають на здоров'я професійних і соціальних груп населення; проблеми колективного життя (праця та спосіб життя, харчування, житло, одяг і відпочинок); соціальні хвороби

(туберкульоз, венеричні хвороби, алкоголізм, промислові отруєння); загальні заходи соціальної гігієни щодо зміцнення здоров'я, попередження захворювань, охорони праці, страхування материнства. Більшість питань, які входили до програми, входять і до сучасного курсу соціальної гігієни та організації охорони здоров'я [7].

У 20-х рр. ХХ ст. головними завданнями гігієни були дослідження умов життя населення, оздоровлення людського організму та вивчення стану навколишнього середовища. З огляду на це М. М. Костямін опублікував ряд наукових праць: «Санитарно-пищевое товароведение», «Практика исследования пищевых продуктов», «Биологический способ определения качества муки», «Гигиена в холодильном деле», «Гигиена консервного производства». Під керівництвом професора М. М. Костяміна досліджувався тепловий режим у новобудовах, забруднення атмосферного повітря в Одесі, основи військової гігієни, навчальне навантаження школярів, гігієна дитячої праці в майстернях, в тому та відпочинок школярів і підлітків. Він був ініціатором та організатором Будинку санітарної просвіти в Одесі, Товариства гігієністів, в якому був головою.

У цей самий період в СРСР широкого розвитку набули еugenічні та антропогенетичні ідеї. 1920 р. у Москві при Інституті експериментальної біології було засновано Російське еugenічне товариство на чолі з М. К. Кольцовим. 1923 р. був відкритий єдиний філіал цього Товариства в Одесі. До філіалу входила група з 8 чоловік під керівництвом М. М. Костяміна. Члени Товариства вели активну діяльність, із виступами на медичних з'їздах (з охорони дітей і підлітків, присвячених психіатрії та малярії), де обговорювали теми доповідей із точки зору еugenіки. Проте, 1929 р., Товариство і його філіал припинив свою діяльність у зв'язку із звинуваченнями влади щодо використання Товариством еugenічних положень для «фашистської мети». Участь М. М. Костяміна у діяльності Товариства не залишилася поза увагою влади. 1931 р. він був арештований разом із іншими одеськими членами Товариства [8].

У 1927 р. професор М. М. Костямін очолив гігієнічний відділ Науково-дослідного інституту харчування в Одесі. У цей час його дослідження були спрямовані у сфери професійної та кому-

нальної гігієни. Зокрема, вивчалися умови роботи на гончарних підприємствах, тепловий режим у житлових будинках. На основі досліджень опубліковано низку важливих праць із питань загальної гігієни, комунальної гігієни, професійної гігієни, харчової гігієни.

У 1933 р. в Одеському медичному інституті було організовано санітарно-гігієнічний факультет, його першим деканом став професор М. М. Костямін. Саме він здійснив значний вклад у розроблення нових принципів і положень у розвитку гігієнічної науки, включаючи тематику з урахуванням профілю факультету. Великого значення набули опубліковані ним праці: «Методика преподавания общей гигиены», «Гигиена питания», «Гигиена одежды».

Разом із М. М. Костяміном на кафедрі загальної гігієни працював видатний український учений-гігієніст С. С. Аглицький (1885-1957). Із 1918 по 1923 р. С. С. Аглицький працював у системі Наркомздорову, а впродовж 1923-1940 рр. – на кафедрі загальної гігієни Одеського медичного інституту. У цей період він займався дослідженням Одеського та Миколаївського водопроводів, очищенням стічних вод, каналізації населених місць. Отримані результати він сформулював у публікаціях. Зокрема, 1923 р. вийшла його праця «Современные способы очистки сточных вод», в якій автор виклав теоретичні основи всіх методів очищення стічних вод з описом найновіших на той час конструкцій очисних споруд, у тому числі й тих, що застосовувалися в Німеччині та Англії. 1926 р. в журналі «Южный медицинский журнал» було надруковано статтю М. М. Костяміна «Вопросы канализации в современном поселке». Впродовж 1930-1941 рр. професором опубліковано такі наукові праці, як «Опыт канализации отдельно стоящих зданий», «Общая характеристика воды Одесского городского водопровода», «Зоны санитарной охраны Николаевского водопровода» [9].

1923 р. в Одеському медичному інституті була організована кафедра соціальної гігієни під керівництвом Л. В. Громашевського, який на той час одночасно очолював кафедру епідеміології. Л. В. Громашевський (1887-1980) – видатний учений-епідеміолог, дійсний член АМН УРСР, заслужений діяч науки УРСР, Герой Соціалістичної Праці, професор. 1912 р. він з відзнакою закінчив медичний факультет Ново-

російського (Одеського) університету і працював лікарем-епідеміологом у Саратові, брав участь у роботі протичумної комісії в Астраханській губернії. В роки Першої світової війни він очолював інфекційне відділення польового шпиталю, працював епідеміологом у Подільській губернії, де товарищував із відомим вченим Д. К. Заболотним.

1918 р. Л. В. Громашевський переїздить до Одеси, де працює в першій в Україні дезінфекційній станції [10]. Ця станція розгорнула протиепідемічну роботу, обслуговуючи все місто, ставши зразком для створення таких же станцій в інших містах країни [11]. Свою педагогічну діяльність Л. В. Громашевський розпочав 20 листопада 1920 р., коли був обраний старшим асистентом першої в світі кафедри епідеміології, яку організував Д. К. Заболотний в Одеському медичному інституті.

Л. В. Громашевський у 1923 р. в Одеському медичному інституті одночасно очолював дві кафедри – епідеміології та соціальної гігієни. Він розробив програми викладання обох предметів, підготував необхідні кадри помічників і сформував навчально-допоміжні заклади. Із 31 жовтня 1923 р. розпочалося читання лекцій із соціальної гігієни в Одеському медичному інституті [12]. У лютому 1924 р. штат кафедри оновився старшим асистентом Дайлісом. Одночасно Л. В. Громашевський завідував організованою 1922 р. науково-дослідною кафедрою епідеміології та бактеріології при цьому ж інституті [13]. Після об'єднання кафедри епідеміології та бактеріології з кафедрою профілактичної медицини Л. В. Громашевський став її завідувачем керував, а також керував секцією епідеміології та соціальної гігієни, що входила до її складу [14]. Програма кафедри торкалася: «...галузі профілактичної медицини, що вивчає загальні, що призводять до масової захворюваності, умови соціального життя сучасного людського суспільства і вишукує прийоми до усунення цих шкідливих впливів... соціальної гігієни житла і харчування мас населення у зв'язку з голодомором та сучасним станом житлового харчування, боротьба з соціальними хворобами... соціальної охорони дитячого віку» [15].

Особливо важливою була в цей час наукова діяльність Л. В. Громашевського у галузі вивчення епідеміології холери. Під його керівницт-

вом здійснювався збір матеріалів щодо епідемій холери в Одесі у 1918-1922 рр. Опубліковані ним узагальнені результати досліджень із цього питання у 2-х випусках трудів «Холера в Одесі в 1918-1922 рр.» відіграли значну роль у розробці загальноприйнятої в нашій країні системи боротьби з холерою. Ця праця була зразком комплексного епідеміологічного та соціально-гігієнічного дослідження. Зокрема, він звертав увагу на історичний досвід боротьби з холерою і підкреслював, що в європейських країнах (до першої половини ХІХ ст.) це захворювання ще не мало широкого розповсюдження, оскільки холера раніше не виходила за межі Центральної і Південної Азії. Її розповсюдженню сприяли значний розвиток транспортних комунікацій, міграція населення.

Під керівництвом Л. В. Громашевського здійснювалося вивчення соціально-гігієнічних питань, травматизму на промислових підприємствах, загальної захворюваності мешканців Одеси. У 1921-1922 рр., водночас із роботою в Одеському медичному інституті, Л. В. Громашевський очолював відділ професійної освіти. У 1921 р. він прочитав курс лекцій із загальної епідеміології на Всеукраїнських курсах санітарних лікарів. У цей час він був активним учасником всеросійських і всеукраїнських з'їздів і нарад лікарів, виступав із доповідями у Києві, Харкові, Москві, С.-Петербурзі, Одесі [16].

1928 р. Л. В. Громашевський переїздить до Дніпропетровська, де організовує кафедру епідеміології у Дніпропетровському медичному інституті, інститут удосконалення лікарів і очолює санітарно-бактеріологічний інститут.

Видатні вчені гігієністи-епідеміологи Одеського медичного інституту, як М. М. Костямін, С. С. Аглицький і Л. В. Громашевський, зробили вагомий внесок у розвиток гігієнічної науки в Україні. Зокрема, дослідження холери Л. В. Громашевського відіграли значну роль у розробці загальноприйнятої в нашій країні системи боротьби з цим небезпечним захворюванням; С. С. Аглицький сформулював теоретичні основи методів очищення стічних вод; М. М. Костямін визначив перспективні напрями у харчовій, комунальній і шкільній гігієні та розробив нові принципи і положення у розвитку гігієнічної науки, включаючи тематику з урахуванням профілю санітарно-гігієнічного факультету.

Джерела та література

1. Бажан Т. А. О гигиене и гигиенистах / Т. А. Бажан, Н. М. Паранько, Н. Г. Карнаух. – Дніпропетровськ: Журфонд, 2005. – С. 158–160.
2. Коцур Н.І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні : шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття) [Текст] : монографія / Н. І. Коцур. – Переяслав-Хмельницький : П-ХДПУ, 2011. – 725 с.
3. Петрова З. П. Заснування кафедр соціальної гігієни в Україні / З. П. Петрова // Медицина сьогодні і завтра. – 2003. – №3. – С. 24–26.
4. Бажан Т. О. Роль Л. В. Громашевського у розвитку соціально-гігієнічних ідей в Україні (до 110-ліття від дня народження) / Т. О. Бажан, В. М. Лехан // Медичні перспективи. – 1997. – Т. II. – № 4. – С. 89–91.
5. Одесский университет за 75 лет (1865-1940) / Отв. ред. К. П. Добролюбовский. – Одесса, 1940. – 195 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), ф. 166, оп. 3, спр. 530, арк. 47, 132–133.
7. Петрова З. П. Заснування кафедр соціальної гігієни в Україні / З. П. Петрова // Медицина сьогодні і завтра. – 2003. – №3. – С. 25.
8. Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Трагедия одесской интеллигенции: Одесса 20-50-х годов XX в. (по архивам КГБ) / В. Файтельберг-Бланк, В. Савченко // Одесская газета «Порто-Франко». – 2001. – № 2 (541).
9. Бажан Т. А. О гигиене и гигиенистах / Т. А. Бажан, Н. М. Паранько, Н. Г. Карнаух. – Дніпропетровськ: Журфонд, 2005. – С. 158–160.
10. Бажан Т. О. Роль Л. В. Громашевського у розвитку соціально-гігієнічних ідей в Україні (до 110-ліття від дня народження) / Т. О. Бажан, В. М. Лехан // Медичні перспективи. – 1997. – Т. II. – № 4. – С. 89–91.
11. Дубровинский С. Б. О других деятелях отечественной микробиологии и эпидемиологии: Д. К. Заболотный, М. А. Морозов, С. И. Златогоров и Л. В. Громашевский / С. Б. Дубровинский // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № VIII-IX. – С. 141.
12. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 536, арк. 29.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 439, арк. 20.
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 440, арк. 6.
15. Петрова З. П. Заснування кафедр соціальної гігієни в Україні / З. П. Петрова // Медицина сьогодні і завтра. – 2003. – №3. – С. 24–26.
16. Бажан Т. О. Роль Л. В. Громашевського у розвитку соціально-гігієнічних ідей в Україні (до 110-ліття від дня народження) / Т. О. Бажан, В. М. Лехан // Медичні перспективи. – 1997. – Т. II. – № 4. – С. 89–91.

Лідія Товкун

**Вклад ученых-гигиенистов одесского медицинского института
в развитие гигиены в Украине (1921-1941 гг.)**

Статья посвящена освещению многогранной деятельности ученых-гигиенистов Одесского медицинского института в 1921-1941-х гг. Установлено, что исследование холеры Л. В. Громашевского сыграли значительную роль в разработке общепринятой в нашей стране системы борьбы с этим опасным заболеванием; С. С. Аглицкий сформулировал теоретические основы всех методов очистки сточных вод; М. М. Костямин определил перспективные направления в пищевой, коммунальной и школьной гигиене.

Ключевые слова: *Одесский медицинский институт, профессор, кафедра, гигиена, научные исследования, М. М. Костямин, С. С. Аглицкий, Л. В. Громашевский.*

Lidia Tovkun

**Contribution of scientists-hygienist Odessa Medical Institute to the development
hygiene in Ukraine (1921-1941 years)**

The article is devoted to the multifaceted activities of scientists-hygienists Odessa Medical Institute in 1921-1941. Found that study cholera L. Gromashevsky played an important role in the development of the conventional system in our country to combat this dangerous disease; S. Ahlytsky formulated the theoretical foundations of methods of sewage treatment; M. Kostyamin identified promising areas in the food, communal and school hygiene.

Key words: *Odessa Medical Institute, professor, department, hygiene, scientific research, M. Kostyamin, S. Ahlytsky, L. Gromashevsky.*